

Dilnoza XASANOVA,
Andijon davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: muhammadzonrahmatullayev798@gmail.com

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

DISCOURSE AS A LINGUISTIC TERM

Annotation

This article investigates the concept of discourse, which has become a problematic issue in modern linguistics, its penetration into linguistics, the conclusions of linguists about this term, as well as the specific features of discourse.

Key words: Discourse, discursive knowledge, intuitive knowledge, homonymous meanings, language - speech - speech activity, process and result, speech product, universal features of discourse.

ДИСКУРС КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ТЕРМИН

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие дискурса, ставшее проблемным вопросом в современном языкознании, его проникновение в лингвистику, выводы лингвистов об этом термине, а также специфические особенности дискурса.

Ключевые слова: Дискурс, дискурсивное знание, интуитивное знание, омонимические значения, язык – речь – речевая деятельность, процесс и результат, речевой продукт, универсальные черты дискурса.

DISKURS LINGVISTIK ATAMA SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikdagi muammoli masalaga aylangan diskurs tushunchasi, uning tilshunoslikka kirib kelishi, lingvistlarning ushbu termin haqida xulosalari, diskursning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Diskurs, diskursiv bilim, intuitiv bilim, omonimik ma'nolar, til – nutq - nutqiy faoliyat, jarayon va natija, nutq mahsuli, diskursning universal xususiyatlari.

Kirish. Bugungi kunda diskurs fanlararo tadqiqot mavzusiga aylanib ulgurgan, zamonaviy tilshunoslar orasida munozaralarga sabab bo'layotgan mavhum tushunchalardan biri bo'lib, diskurs terminining aniq ta'rifi mavjud emas deb hisoblanadi. Turli zamonlarda turli xil madaniyat vakillari ushbu atamaga xilma xil ta'riflar berishgan. Kelib chiqish tarixiga nazar soladigan bo'lsak, diskurs atamasi lotincha "discursus"– muhokama so'zidan olingan bo'lib, hissiy, bevosita, intuitiv, ya'ni muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil – isbotli bilim demakdir [1].

Adabiyotlar tahlili. Diskurs haqidagi ilk fikr va qarashlar qadimgi yunon faylasuflari Aristotel, Platon, o'rta asrlar italyan faylasufi Foma Akvinskiylarga borib taqaladi, ular diskursiv bilimni intuitiv bilimdan farqi haqida ularni bir biriga qarshi qo'yish orqali ilk fikrlarini bildirganlar. XVII-XVIII asrlarga kelib esa ilm-fan taraqqiyoti natijasida intuitiv va diskursiv bilim haqida daslabki talqinlar vujudga keldi. Xususan, Dekart, Spinoza, Leybnitslar aynan yuqoridagi fikrlarni qo'llab quvvatlaydilar, ya'ni ilmiy bilimning universalligi va zaruriyatini aqliy intuitsiya kafolatlaydi, bu esa mantiqiy isbotga asoslanadi. XX asr zamonaviy tilshunosligida esa diskursga oid qarashning yangi talqini shundan iboratki, u monologda, masalan, nutq yoki matnda ishlab chiqilgan lingvistik-nutq konstruksiyasi sifatida tushuniladi. Bu davrga kelib diskurs tushunchasini lingvistik nuqtai nazaridan o'rganishga kirishildi. "Diskurs" atamasi lingvistik foydalanishga belgiyalik tilshunos E. Buyessens 1943 tomonidan 1943 yil Sosyurning "til - nutq - nutq faoliyati" o'rtasidagi munosabat haqidagi g'oyasiga asoslanib kiritilgan. Ilk bora amerikalik tilshunos Z.Xarris o'zining 1952 yilda nashr etilgan "Diskurs tahlil" maqolasida diskurs terminini ishlatgan. Eng "eski" diskurs so'zi fransuz tilida dialogik nutqni anglatadi. 19-asrda allaqachon bu atama

polisemik edi: Yakob Vilgelm Grimning 1860 yildagi "Deutsches Woerterbuch" nemis tili lug'atida, "Diskurs" atamasining quyidagi semantik parametrlari ko'rsatib o'tilgan: 1) dialog, suhbat; 2) nutq, ma'ruza. T.M. Nikolayevaning "Kratkom slovare terminov lingvistiki teksta" asarida: "Diskurs – matn lingvistikasining polisemantik atamasi bo'lib, mualliflar tomonidan deyarli omonimik ma'nolarda qo'llaniladi.Ulardan eng muhimlari: 1) izchil matn; 2) matnning og'zaki-suhbat shakli; 3) dialog; 4) ma'no jihatdan bir-biriga bog'langan gaplar guruhi; 5) nutq ishi berilgan - yozma yoki og'zaki" deb talqin qilingan.[3, 467 –b.] Diskurs atamasining mashhur nemis faylasufi Yu.Xabermas ham o'z asarlarida keng qo'llagan. Xabermas talqinicha diskurs ijtimoiy hayot normalari va qadriyatlarini tanqidiy o'rganishga asoslangan nutqiy muloqot turi.

Ushbu mavzuni o'rganishda, bevosita qiyosiy-tarixiy tahlil, chog'ishtirish, struktur-semantik tahlil, bevosita ishtirokchilarga ajratish kabi metodlarga murojaat qilindi.

Muhokamalar. So'nggi yigirma yil ichida ushbu tushunchani o'rganish tilsunoslikda sezilarli darajada keng ko'lamga yoyildi. Amsterdam universiteti professori T.Van Deyk diskurs tushunchasini eng ko'p tadqiq qilgan tilshunos olim sifatida bu atamaga keng ma'noda so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi muayyan vaqtdagi muloqot jarayoni deb, tor ma'noda esa muloqot jarayonining yozma yoki nutqiy verbal mahsuli deb ta'riflagan. Matn va diskurs o'rtasidagi farqni esa quyidagicha izohlagan unga ko'ra diskurs bu nutqqa, aktual nutqiy harakatga taalluqli tushuncha bo'lsa, "matn" esa til tizimiga yoki rasmiy lingvistik bilimlarga, lingvistik kompetentsiyaga taalluqli tushunchadir.

Zamonaviy tadqiqotchilar diskurs tushunchasini ontologik belgilar asosida talqin qilmoqdalar. V. G. Borbotko ta'rifiga ko'ra, diskurs - bu matn, lekin tilning kommunikativ

birliklari - jumlarlar va ularning uzluksiz semantik aloqada bo'lgan katta birliklarga birlashmasidan iborat bo'lib, uni integral shakllanish sifatida qabul qilish imkonini beradi. Yu. S. Stepanov diskursni lingvistik va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarning aksi sifatida ko'rib, mentalitetni ifodalash uchun maxsus grammatika va leksik qoidalarni aks ettirib tildan foydalanish deb ifodalaydi [9,38-39 betlar]. V.V. Krasnix diskurs bu –og'zaki nutqiy fikrlash faoliyati, lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan nutqiy jarayon va natijaning umumiyliigi deb xulosa qiladi [10]. Bu fikr M.Fukoning diskurs bu bir vaqtning o'zida ham jarayon ham natija degan qarashini qo'llab quvvatlaydi [11]. N. Gorelov va K. F. Sedovlar diskurs shaxslarning o'zaro ta'sirining in'ikosi ekanligini ta'kidlaydilar va bu hodisani "jonli nutq" segmenti va kognitiv va ijtimoiy xususiyatlarni o'zida jamlagan "nutq mahsuli" sifatida belgilaydilar [12]. Sotsiolingvistika nuqtai nazaridan, V.I Karasik diskursga u yoki bu ijtimoiy guruhga mansub odamlar o'rtasidagi muloqot yoki u yoki bu tipik nutqiy-xulq-atvor vaziyatiga nisbatan ko'rib chiqiladigan aloqa, masalan, institutsional aloqa deb ta'rif beradi [13].

O'zbek tilshunosligida diskurs bo'yicha tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov matn va diskurs muammolari to'g'risida quyidagilarni qayd etadi: "Agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo'lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko'rsatkichga asosan "og'zaki" va "yozma" sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor". Tilshunos olim A.Pardaev fikriga ko'ra diskurs bu so'zlovchi va tinglovchining o'zaro fikr almashish, bir-biriga ta'sir ko'rsatish maqsadida lisoniy va nolisoniy vositalardan o'zlari eng samarali deb hisoblagan shakl va turda amaliy foydalanish jarayoni. Diskurs bu – jarayon, insoniy faoliyat turi.

Tilni pragmatik nuqtai nazardan tadqiq etishga bag'ishlangan ishlarda diskurs atamasi sakkiz xil ma'noda qo'llangan: 1) so'z muqobili; 2) frazalardan o'lchami bo'yicha ortadigan birlik; 3) nutq vaziyati hisobga olingan holda fikrning adresatga ta'siri; 4) suhbat; 5) nutqda so'zlovchi pozitsiyasi; 6) lisoniy birliklardan foydalanish; 7) fikrning ijtimoiy yoki mafkuraviy cheklangan turi; 8) matn hosil bo'lish shartlarini tadqiq etishga mo'ljallangan nazariy qurilmalar

Diskursning asosiy universal xususiyatlari uning yaxlitligi va izchilligidir. Diskursning yaxlitligi uning tarkibiy qismlarining uzluksiz semantik bog'lanishida namoyon bo'ladi va diskursiv hodisani kompleks sifatida idrok etish natijasida aniqlangan ayrim mazmun-struktura komponentlaridan iborat. «Yaxlitlik» va «tugallanganlik» biri ikkinchisini taqozo etuvchi xususiyatlardir, ammo ularning har ikkalasining talqini har xil. Tadqiqotchilar diskursning yaxlitligini aniqlashda ikki xil yondashmoqdalar. Bu xususiyatni «pastdan yuqoriga» tamoyiliga binoan aniqlayotganlar nazarida yaxlitlik quyi bosqich (sath)lar birliklari va ularning xususiyatlarining birikishidan hosil bo'ladigan majmuadir. Elementar birliklarning o'zaro birikishi va yaxlitlik hosil bo'lishini ta'minlovchi vosita bo'lmog'i dardor.

Xulosa. Yuqoridagi ma'lumotlardan xulosa qiladigan bo'lsak, diskurs - bu umumiy ma'noda nutq, lingvistik faoliyat jarayonlari va ularni nazarda tutuvchi tushunchalar tizimini anglatuvchi polisemantik atama. Demak, uni turli xil rakurslarda, turli xil yondashuvlar asosida tadqiq qilish bugungi kun tilshunos olimlari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Kelgusi ishlarda ehtimol diskursni klassifikatsiyasi qilish orqali ham yanada aniqroq ta'rifga ega bo'lish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева М., Абдурашидов М., Абилов У. Фалсафа қисқача изоҳли луғат.–Тошкент, Шарқ нашриёти, 2004
2. Карасик В.И. Этнокультурные типы институционального дискурса // Этнокультурная специфика речевой деятельности: Сб. обзоров. - М.: ИНИОН РАН, 2000.
3. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики. – М.: Прогресс, 1978.
4. Дейк Т.А. ван. Язык, познание, коммуникация. - М.: Прогресс, 1989.
5. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь.-Ростов-на-Дону, Феникс, 2008.
6. Гурочкина А.Г. Понятие дискурса в современном языкознании // Номинатсия и дискурс. -Рязан, 1999.
7. Остман Ж., Виртанен Т. Диссоурсе анализис // Ҳандбоок оф Прагматисс: Мануал. -Амстердам, Пхиладепхиа, 1995.
8. Димарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX —XX вв.). — СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1999.
9. Степанов, Ю. С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности, Язык и наука конца 20 века, – М.: Ин-т языкознания РАН, 1995.
10. Арутюнова, Н. Д. Дискурс, язык-знание. Большой энциклопедический словарь' Гл. ред.В. Н. Жарсева, 2-э изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998.
11. Красных, В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций – М.: ИТДГК «Гнозис», 2001.
12. Горелов, И. Н., Седов К. Ф. Основы психо-лингвистики, – М.: Издательство «Лабиринт», 2001,